

פרשת וישב – הרב ד"ר דוד בס

וַיָּבִיאוּ אֶת־יוֹסֵף מִצִּרְיָה... מִכְּרָו אֹתוֹ
אֶל־מִצְרַיִם לְפֹטִיפָר סָרִיס פְּרֹעֶה שֶׁר
הַטַּבָּחִים.
וַיְהִי בַּעֲת הַהוּא בִּיָּרֵד יְהוּדָה מֵאֵת
אֶחָיו...
וַיֹּסֵף הַנֶּרְד מִצִּרְיָה וַיִּקְנֶהוּ פֹטִיפָר
סָרִיס פְּרֹעֶה שֶׁר הַטַּבָּחִים.

באמצע המעשה המותח של יוסף הצדיק – מיד לאחר הסיפור הנורא על מכירתו למצרים – מניחה התורה את יוסף בבית פוטיפר ואת יעקב אבינו בחרדתו ובאבלו, עוזבת לחלוטין את הנושא ומגוללת סיפור אחר ביהודה ובתמר כלתו. ההפסקה בסיפור יוסף ארוכה עד כדי כך שבסיומה – כשמבקשת התורה להמשיך את סיפורו של יוסף – נאלצת היא לחזור על פרטים שכבר נאמרו בסיפור זה, כדי להזכיר לקורא היכן עמדנו בסיפור: "וַיֹּסֵף הַנֶּרְד מִצִּרְיָה וַיִּקְנֶהוּ פֹטִיפָר סָרִיס פְּרֹעֶה שֶׁר הַטַּבָּחִים". לכאורה מתעוררת כאן תמיהה גדולה. מדוע דווקא באמצע סיפורו של יוסף מספרת התורה על יהודה? וכי לא נכון היה לספר את סיפורו של יהודה לפני סיפורו של יוסף, או אחריו, ולא לקלקל את הרצף הסיפורי? ניתן אמנם להבין שזהו הסדר הכרונולוגי של הדברים; ואולם, כידוע, דרכה של תורה שלא תמיד היא מקפידה על סדרם של מוקדם ומאוחר!

על דרך הפשט, מעשה יהודה ותמר הוא חוליה מרכזית בסיפור. הסיפור הגדול הנפרש בפרשיות השבוע אינו של יוסף הצדיק לבדו. יהודה הוא דמות מרכזית בסיפור, לא פחות מיוסף. דמותם, שנתעצבה בסיפור, היא סימן לבנים. צאצאי שניהם עתידים להנהיג את העם במולדתו במשך מאות שנים – ממלכת יהודה וממלכת ישראל; ולימים יצאו מהם משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. סיפורו של יוסף חשוב, בין היתר כיון שהוא מסביר כיצד נתגלגלו הדברים וירדו אבותינו למצרים; אך יהודה באופן אישי עובר תהליך שהקורא משתאה נכחו.

בתחילת הסיפור, יהודה הוא שהוגה את הרעיון ומשיא לאחיו את העצה הרעה למכור את יוסף; בשלב זה, האחוה בינו לבין יוסף אינה מביאה אותו לחשוב שאין למכור את אחיו, אלא רק להימנע ממעשה רצח: "מִה־בְּצַע כִּי נִהְרַג אֶת־אֶחָיו וְכִסְיוֹ אֶת־דָּמוֹ. לָכֵן וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמָעֵאלִים וַיִּדְבְּרוּ אֶל־תְּהֵי־בֹ כִּי־אֶחָיונו בְּשָׂרֵנוּ הוּא". אחרי המעשה רואה יהודה את אביו בכאבו אך תגובתו, בשלב זה, עדיין אינה חיובית: הוא מתרחק ממשפחתו, "יורד מאת אחיו" ונושא בת איש כנעני, אף שודאי הכיר את עמדת סבו וסבתו ואבי סבו לגבי נישואין לכנענים. סיפור נישואיו מסתבך עוד ויהודה ממשיך בדרכו ומגיע לאן שהוא מגיע, כפי שהתורה מתארת. אולם בסופו של הסיפור, בפרשת וישב, מבטא יהודה גבורה מדהימה ומציע עצמו כעבד כדי לחלץ את אחי הקטן, בנימין, משביו, ולהציל את אביו מאסון. מה גרם לאיש להשתנות באופן כה קיצוני?

מסתבר, שתמר היא שלימדה את יהודה להפוך בפתאומיות כיוון, לחזור בתשובה ולהיות לאיש אחר. היא נהגה באצילות ובגבורה ונמנעה – שעה שהיתה נתונה בסכנת נפשות של מוות נורא – מלבייש אותו אפילו כדי להציל את עצמה:

וַיֵּצֵד לַיהוּדָה לְאֵמֹר וְנִתְּהָ תִמְרָה פְּלִתָּהּ וְגַם הִנֵּה הָרָה לְזַנוּגִים וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאָהּ וְתִשְׂרָף: הוּא מוֹצֵאת וְהִיא שֹׁלְחָה אֶל־חַמִּי' לְאֵמֹר לְאִישׁ אֲשֶׁר־אֵלַי לֹא אָנֹכִי הָרָה וְתֹאמַר הַפְּרֹנָא לְמִי הַחֲתָמָת וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלֶּה: וַיִּכַּר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר צְדָקָה מִמֶּנִּי...

ופירש רש"י על אתר:

והיא שלחה אל חמיה - לא רצתה להלבין פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא 'לאיש אשר אלה לו'; אמרה: אם יודה מעצמו - יודה, ואם לאו - ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו: נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים:

מן ההקשר מסתבר, שהתנהגותה המופתית של תמר היא שגרמה ליהודה להשתנות בפתאומיות. נוכח אומץ רוחה ועוצמת מוסריותה הבין, שאדם יכול להתעלות ולהעמיד את הערכים והמוסר מעל הצרכים האנושיים שלו. מזוית ראייה זו, מעשה יהודה ותמר הוא לב לבו של הסיפור העוסק ביהודה וביוסף. זה הרגע שבו היה יהודה לגור אריה, העתיד להוביל את עם ישראל.

בפיהם של רבותינו המקובלים יש תשובה אחרת. הם מלמדים אותנו, שכל מעשה בתורה ובהיסטוריה אינו אלא חלק מסיפורה העולמי של הגאולה, הסיפור המתחיל בבריאת העולם ויסתיים בגאולה השלמה. באור זה, מעשה יהודה ותמר הוא מרכזו של כל הסיפור כולו; הוא הרגע הדרמטי בו ירדה לעולם נשמת האיש שיגאל את העולם כולו: מזרעו של פרץ יוולד, במהרה בימינו, המלך המשיח. מעשה הפשע של מכירת יוסף הצדיק אינו אלא מסגרת ללידה זו, מסגרת המאפשרת לנשמתו הגדולה של המשיח לבוא לעולם בכך שהיא מסיחה אליה את תשומת הלב של הסטרא-אחרא.

המקובלים מדגישים כי אין זה מקרה שרבים מהליכי הגאולה נעשים בתוך אווירה של דכדוך, חורבן, התפרקות ועוון; לדידם, בזמנים מעין אלה נרדם הסטרא אחרא על משמרתו והדבר מנוצל כדי לקדם – באותו רגע – מהלכים של הופעת הקדושה והטוב בעולם. ביטוי לכך נתן המקובל רבי מרדכי הכהן מצפת, תלמידו של רבי יוסף קארו, בספרו "שפתי כהן" על התורה, בפרשתנו (דף מא,א); הוא נותן דעתו על השאלה מדוע נולד פרץ דווקא ממעשה יהודה ותמר, ומראה שאין זה אלא דופי אחד מני רבים שניתן למצוא בשלשלת היחס של המלך המשיח:

שמעתי בשם הר' יעקב ארזי ז"ל, שקבל מרבותיו, למה היחס והשררה והמלכות של ישראל יהיה על זה הדרך, שהרואה יראה שח"ו יש בו צד ממזרות?
וכן ענין בועז, שלא הוליד מאשה אחרת אלא מבתו של עגלון שהוא ממואב; וכבר ידעת מואב מאין בא!

ודוד גם כן אמר שנתאוה ישי לאמהתו... והלכה גבירתה... ובאה ולנה בבית האמה, ובא ישי ושכב עמה בחושבו שהיא אמה, ואחר כך נמצאת מעוברת אשתו בחושבו שאינה מעוברת ממנו, ולזה עשאו לדוד רועה כדי שהארי או הדוב יהרגו, כי היה שונא אותו, ואמו גם כן שנאתו, ולזה, אבן מאסו הבונים - שהם אביו ואמו - היתה לראש פינה; ורחבעם גם כן מנעמה העמונית!

אלא שעשה הב"ה כדי להביא מלך המשיח בהסח הדעת, בכדי שלא יקטרק המקטרג... ולזה רמזו ז"ל: נחש, מציאה, משיח – באין בהסח הדעת של מקטרג. הלא תראה שנתנה תורה בהסחת דעתו של שטן... כדי שיסיח השטן דעתו ויאמר השררה והמשיח לא יבאו אלא מהיחס, והקדושה לא יבא על זה הדרך...

ויצא ממנה פרץ, שפרץ ובא. שכשראה השטן [ש] הוציא ידו וזרח, הסיח דעתו, לומר, שאחר שלא יצא ראשונה - אין לו מלכות; ובהסח דעתו – פרץ ויצא.

לדעת המקובלים, זה הדבר שרמזו חז"ל במדרש, על הפסוק בתהלים (פט,כא) "מִצְאֵי דָּגַד עֲבָדֵי בְּשֹׁמֵן קִדְּשֵׁי מִשְׁחָתָיו"; כך לשון מדרש בראשית רבה (וילנא, פרשת לך לך פרשה מא):

אמר רבי יצחק: מצאתי דוד עבדי - היכן מצאתיו? בסדום.

זו, לדידם של רבותינו המקובלים, הסיבה לכך שהשידוך בין דוד לבין בת שבע – שמהם עתיד היה לצאת שלמה המלך וממנו תימשך שושלת המלך המשיח – הגיע לעולם דווקא בדרך בא הגיע: כך לא הפריע השטן לזיווג לצאת אל הפועל; הוא היה שרוי בשלוה ובטוח, ששום דבר טוב לא יצא משם. מאותה סיבה לא הפריע הקטגור השמימי לשידוך בין בועז לבין רות: הדבר האחרון שהדאיג אותו הוא אחת מבנות מואב המגיעה לארץ ישראל, ואחר כך, מעשה הגורן גרם לו להסיר כל דאגה מלבו. זו הסיבה לכך שמשא רבינו גדל דווקא בביתו של פרעה, שרבי עקיבא – הדמות המרכזית בעולמה של תורה שבעל פה – היה בנם של גרים, וכו'. כך מספר רבי חיים ויטאל – תלמידו המובהק של רבינו האר"י ז"ל – ב"שער הגלגולים" (ירושלים התרכ"ג, עמ' ס"ה) על ביאת נשמות צדיקים לעולם, ובין היתר – על נשמתו שלו:

ואמר לי מורי ז"ל, כי גם אני, להיות שנשמתי בתכלית הגדולה והקדושה... שיצאתי מן הקליפות... ודע, כי לעולם, כשהנשמה היא גדולה מאד - אי אפשר להוציאה מן הקליפות אלא על ידי מרמה ותחבולה, וכמו שאירע לי, שלהיותם החיצונים חושבים שכבר הייתי אבוד ביניהם ח"ו, לא חששו על הענין, והוציאני הקב"ה מביניהם... והם חשבו כי אדרכא לטובתם היה, ונהפכתי להם לאויב.

וכן תראה כי הנשמות רבות גדולות באים בבני עמי הארץ, ולפעמים בבני רשעים, כגון אברהם מתרח; ולא הספיק זה, אלא כמו שאמרו רז"ל, וכן נזכר בזוהר, כי תרח... שנזדווג עם אשתו בנדה, ואז יצא אברהם אבינו עליו השלום, כי על ידי כך רימה הקב"ה את החיצונים והמשיך באותה טיפה נשמת אברהם אבינו עליו השלום, ולא ידעו החיצונים כי זהו תקונו... וכן דוד המלך עליו השלום לא יצא מן החיצונים אלא באותו מעשה הנזכר לרז"ל על פסוק 'הן בעוון חוללתי', שחשב ישי אבי דוד שבא אל פילגשו והיתה אשתו ממש, וכן אשתו ראתה טפת דם בסוף הזיווג, וזה שאמר הכתוב 'ובחטא יחמתני אמי'; כי אלולי כך - לא הניחוחו החיצונים לצאת לעולם. וכן זהו הטעם של תמר, ורות, ורחב הזונה, וכל נשמות הגרים, וכל מלכי בית דוד והמשיח שבאים מן רות המואביה ומזווג יהודה ותמר, וכן ר' עקיבא בן גרים שהוא מבני בניו של סיסרא.

כי זו היא המרמה ותחבולה שהקב"ה עושה עם הקליפה ומרמה אותה להוציא נשמה עשוקה מתוכה, והבן זה.

הרב יששכר שלמה טייכטאל, בספרו "אם הבנים שמחה" – שהוציא לאור בהונגריה בעיצומה של השואה, בשנת תש"ד, קצת לפני שנרצח בידי מלכות הרשעה, ובו הביע תמיכה בציונות וצער על שלא ביטא לפני כן עמדה זו – מוסיף ומציע, שטמון כאן גם הסבר אפשרי לכך שבניין הארץ נעשה בימינו בידי יהודים, שלא כולם מדקדקים במצוות קלה כחמורה. נביא משהו מלשונו (פרק שני, עמ' קכא):

אם כן הוא, שהבנין שנעשה בימינו בארץ הקדושה הוא סימן ואות על הקץ שקרב לבוא, ואתחלתא דגאולה, איך יתכן שרוב בוני הארץ המה לדאבונינו מחללי שבתות ועוברי עבירה, ר"ל, וכמעט אשר כגויי הארץ המה בעוה"ר, ואיך יתכן שבורא כל עולמים יעשה אתחלתא דגאולה ואות וסימן על ידיהם, הלא קיימא לן מגלגלין זכות על ידי זכאי?... העיר ה' את לבי לתת טעם לשבח בזה, אף לדעתנו הקצרה... מבואר בספרי המקובלים, שבעת שהקב"ה רוצה לעשות איזה דבר גדול בעולם שנוגע לעליונים בשמי שמים ותחתונים בארץ, אז הי"ת מעטף דבר זה בכמה מיני עיטופים, ואפילו באמצעים שאינם נאים ועוד הם כעורים, כדי שלא ירגישו בזה הדינים והמקטרגים. ואלמלי היה נעשה בפומבי - תיכף היה עולה המקטרג לקטרג, ומדת הדין היתה מעכבת בדבר.

זו, לדעת המקובלים, הסיבה שדווקא במועד החורבן מתעורר פוטנציאל לגאולה. בשעה שמשפחת יעקב אבינו נראית כמי שהתפרקה לגמרי, יעקב שרוי בבל, יוסף נתון בשבי בין המצרים השטופים בעבודת גילולים ובזמה, אחיו טרם עשו תשובה על מכירת אחיהם, יהודה נשא אשה כנענית ובניו הגדולים ממנה מתו והוא מורה לכתו להתעגן ולהמתין לשוא ליבום, תמר מתחפשת לדמות מסויימת ויהודה מבקש לבוא אל דמות כזו – זו השעה שבה הסטרא אחרא סבור שנצחוננו שלם והוא מרשה לעצמו לנוח על זרי הדפנה ומניח לחושיו החדים להירדם. באותה שעה מזדרז הקב"ה ומביא לעולם את פרץ; ואף זאת, ליתר בטחון, תחת הסוואה של אחיו, זרח, המושך אליו את תשומת הלב בלידה.

אפשר, אולי, לקרוא את הטענה גם בדברי המדרש על גאולה הבאה "מן החור" (שיר השירים רבה פרשה ה):

דודי שלח ידו מן החור, אמר ר' אבא בר כהנא: וכי מה טיבו של חור זה - להיות מגדל שרצים!

אלא, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, כל נסים שעשית לי על ידי כורש, לא היה מוטב לעשותן לי על ידי דניאל, ועל ידי אדם צדיק? אף על פי כן, מעי המו עליו.

ואולם יש להדגיש: חורים יש די והותר, ושרצים גדלים בהם למכביר. התועלת שמצאו המקובלים באלה לא נאמרה אלא כהסבר בדיעבד לקיומם. לכתחילה, אין זה תפקידו של יהודי ליצור או להרבות אותם, אלא להיפך - לעסוק בתורה ובמצוות. כפי שמודגש בגמרא (יבמות מז,ב), מעשה הגורן לא היה אלא הוראת שעה שנתנה נעמי לרות - והיא עצמה הזהירה אותה, שעה שנתגיירה רות, לקבל עליה להקפיד בתרי"ג מצוות; בין היתר מנתה נעמי במפורש את איסור היחוד. כך מפרטת הגמרא את השיח בין שתי הנשים:

אמרה לה: אסיר לן תחום שבת!
- באשר תלכי אלך.
- אסיר לן יהוד!
- באשר תליני אלין.
- מפקדינן שש מאות וי"ג מצות!
- עמך עמי.
- אסיר לן עבודת כוכבים!
- ואלהיך אלהי.
- ארבע מיתות נמסרו לבית דין!
- באשר תמותי אמות.
- ב' קברים נמסרו לבית דין!
- ושם אקבר.
מיד, ותרא כי מתאמצת היא וגו'.

הקב"ה הוא המתכנן את ההיסטוריה של עולמו ויודע כיצד יבוא המלך המשיח; אין זה עניינו המעשי, היומיומי, של היהודי. תוכנה המרכזי של האמונה היהודית, הלכה למעשה, היה - ויהיה - המחויבות לשמירת ההלכה.

